

Иван Хофман, архивски саветник
Архив Југославије
Београд, Република Србија
ivan.hofman69@gmail.com

УДК 327:394.4(497.1)“1949/1971

Оригинални научни рад: примљено 5. априла 2021.

одобрено 8. септембра 2021.

„Фолклорна дипломатија” – улога музичког фолклора у спољној политици Југославије 1949–1971*

АПСТРАКТУМ: *Тема рада је место и улога музичког фолклора у спољној политици Југославије 1949–1971. Музички фолклор се посматра као оруђе дипломатије: првобитно у функцији приближавања земље Западу, ради пробијања изолације изазване сукобом са Информбироом, потом у функцији обнове сарадње Југославије са СССР-ом и „народним демократијама” и, најзад, у функцији настојања Југославије да се наметне као лидер покрета несврстаних.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *музички фолклор, Ансамбл „Коло”, Ансамбл „Ладо”, Ансамбл „Танец”, Ансамбл „Иво Лола Рибар”, спољна политика Југославије.*

Наша културно-пропагандна активност треба да у европском оквиру, па и изван њега, афирмира културу наше земље, преко најразличитијих форми треба популаризовати нашу социјалистичку земљу, културно наслеђе наших народа, нашу нову уметност, културни живот и уметнички развој у нашој земљи. У нашој културној пропаганди треба да активно учествујемо у општој идеолошкој борби на културном фронту, да у тој борби Југославија заузима исто место и улогу као што је има у општој револуционарној борби.¹

Када је током 1949. године постало јасно да је раскид са земљама Информбироа коначан и да је опстанак земље доведен у питање због блокаде коју су јој наметнули дојучерашњи савезници, врх Комунистичке партије

* Рад је првобитно објављен на енглеском језику, у оквиру зборника радова са научног скупа у Музиколошком институту САНУ – *The Tunes of Diplomatic Notes. Music and Diplomacy in Southeast Europe (18th–20th century)*, ed. by Ivana Vesić, Vesna Peno, Boštjan Udovič, Institute of Musicology SASA, Belgrade, Ljubljana, 2020. Српска верзија, која је пред читаоцима, претрпела је делимичне измене.

1 *Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената II*, приредили Б. Докнић, М. Ф. Петровић, И. Хофман, Београд, Архив Југославије, 2009, стр. 436.

Југославије је закључио да јој је једини излаз окретање љутом идеолошком противнику – либералнокапиталистичком Западу, предвођеном Сједињеним Америчким Државама. Сједињене Државе биле су одлучне да искористе „југословенску шизму” па су две земље током 1950. склопиле више аранжмана захваљујући којима је Југославија изашла из изолације. Тиме су били створени услови за покретање самосталне и амбициозне југословенске спољне политике, у чијим основама се налазила њена аутентична револуција.²

Али да би се водила активна спољна политика, потребна су одређена средства. Некад је то капитал којим једна земља располаже, некад је то снага њене армије. У случају социјалистичке Југославије, коју је оптерећивало наслеђено сиромаштво и која се још није опоравила од ратних разарања, била је то култура. Марта 1950. Југославија се била представила изложбом средњовековне уметности југословенских народа у Паризу, а истакнути ликовни уметници, као што је био Петар Лубарда, почели су интензивно да излажу своје радове на Венецијанском бијеналу и другим престижним манифестацијама. Дела два водећа књижевника епохе – Иве Андрића и Мирослава Крлеже, систематски су била превођена на светске језике и представљана су у иностранству, а комедија *Дундо Мароје* Марина Држића и балет *Охридска легенда* Стевана Христића играни су на фестивалу у Единбургу и на другим великим сценама.³

Југословенска елитна, академска уметност, ма колико била значајна, ипак је заостајала за стваралаштвом великих европских нација и култура, али оно што оне нису имале био је аутентични музички фолклор југословенских народа. Марксистичка музикологија посматрала је народно музичко стваралаштво, прочишћено од штетних утицаја класног друштва и туђих култура, као један од темеља уметничке музике у социјализму.⁴ Етномузиколозима Југославије био је постављен задатак да учествују у формирању професионалних ансамбала који ће подићи музички фолклор њених народа на виши уметнички ниво и таквог га приказати свету. Зато су 1948. основани

2 Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955: jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd, Službeni list SRJ, 2000; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb, Globus, 1988; Bojan Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO 1951–1958, skica intenzivnih vojnih odnosa*, Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961, Zbornik radova, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2008, str. 255–274.

3 Мирослав Перишић, *Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем. Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике*, Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2007, 237–279.

4 Иван Хофман, *Под стегом Партије. Музика социјалистичког реализма – примери СССР и Југославије*, Годишњак за друштвену историју XII, 1–3, 2005, Београд, 2006, стр. 41–65.

Државни ансамбл народних игара и песама НР Србије, касније једноставно назван „Коло”, и Ансамбл народних плесова и пјесама НР Хрватске („Ладо”), а 1949. формиран је и Државен ансамбл на народните игри и песни на НР Македонија („Танец”).⁵ Ова три ансамбла, уз неколико квалитетнијих аматерских, започели су 1950. серију гостовања у иностранству. Захваљујући њима музички фолклор је постао једно од најважнијих оруђа југословенске спољне политике. На страницама које следе биће приказана карактеристична гостовања ових ансамбала, кроз која се јасно види њихова спољнополитичка улога. Хронолошки оквир (1949–1971) обухвата раздобље током којег је културна сарадња и размена Југославије са иностранством била у ресору савезних органа управе.⁶

Тешкото оро као претходница југословенске дипломатије

Музички фолклор југословенских народа први пут се званично представио иностранству 1950. године. Комбиновани ансамбл састављен од чланова „Кола” и „Лада”, укупно око 150 људи, гостовао је током пролећа у Швајцарској, наступивши у Цириху, Базелу, Лозани и Женеви. Турнеја је била оцењена као успешна са пропагандно-политичког становишта. Публика је била одушевљена оним што је видела и ансамбл је добио понуде да гостује у Швајцарској и наредне године. Али оно што је оцењено као лоше била је организација турнеје: ансамблу су дате на располагање сале лошијег квалитета, а зарада од концерата била је потрошена на њихов закуп.⁷

Почев од јула 1947. у велшком градићу Ланголен (Llangollen) одржава се годишњи Ајстедвонд (Eisteddfod) фестивал. Полазећи од традиција велшких

-
- 5 В. веб странице: <http://kolo.rs/>, <https://www.lado.hr/> и <http://www.tanec.com.mk/> (приступљено 27. 7. 2019). Своја садашња имена ансамбли су добили 1955. године, како би се у иностранству лакше разликовали. Називи „Коло”, „Ладо” и „Танец” користе се у овом раду од самог почетка из истих, практичних разлога.
- 6 Првобитно преко Одељења за научне и културне везе са иностранством Министарства за науку и културу Владе ФНРЈ (1949–1950), односно истог одељења при Савету за науку и културу Владе ФНРЈ (1950–1953), а потом преко Комисије за културне везе са иностранством, као самосталног органа управе (који ће 1965. добити назив Савезна комисија за културне везе са иностранством). Крајем 1971. је реорганизацијом савезне администрације била укинута Савезна комисија, у склопу мера чији је циљ био децентрализација (конфедерализација) југословенске федерације. Најважније послове око организовања културне сарадње и размене са иностранством тада су преузели органи управе република и покрајина СФРЈ (Иван Хофман, *Савезна комисија за културне везе са иностранством 1953–1971 (1946–1971). Установа и њена архивска грађа*, Архивистика, <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/sredivanje-i-obrada-arhivske-grade/>, (приступљено 27. 7. 2019).
- 7 Архив Југославије, Савет за науку и културу (317), фасцикла 86, јединица описа 120, *Извештај о раду Одељења за научне и културне везе са иностранством у 1950*, Београд, 1950.

ајстедвода (Eisteddfodau) – такмичења у келтској поезији, музици и плесу, он је прерастао у међународно такмичење аматерских фолклорних и хорских ансамбала и за врло кратко време стекао је репутацију једног од најпрестижнијих у свету.⁸ Савет за науку и културу ФНРЈ, охрабрен успехом турнеје у Швајцарској, одлучио је да на Ајстедвод 1950. пошаље комбиновани ансамбл, састављен од представника „Танца” и „Лада”, укупно око 60 људи. Македонски део ансамбла је извео атрактивно *Тешкото оро*, за шта је освојио прву награду, фрулаши су заузели друго место, а хрватски део ансамбла је освојио треће место изводећи своје народне песме и плесове. Наступе су посматрали представници Међународног савета за музички фолклор (International Folk Music Council) са седиштем у Лондону и тада су успостављене везе које су омогућиле да Југославија буде домаћин конгреса ове организације, који је уз пратећи фестивал одабраних домаћих ансамбала био одржан у Опатији, септембра 1951.⁹ После Ланголена здружени ансамбл је одржао неколико концерата у Велсу, углавном пред представницима радничке класе, и један концерт у Лондону.¹⁰

Успех у Ланголену повукао је за собом позиве југословенским ансамблима на нове турнеје у Великој Британији. „Танец” је јануара 1951. гостовао у престижном Ројал Алберт холу, изводећи превасходно македонски програм: *Тешкото*, *Копачко*, *Беранче*, *Чучук* и *Арамијско коло*. Ансамбл „Коло” је у марту гостовао у Аустрији, „без материјалних трошкова са наше стране” и потом се такмичио у Ланголену, освојивши прве награде у три категорије: игра, песма и музика. Публика није крила одушевљење, али је критика замерила ансамблу што се као професионалан такмичио на аматерском фестивалу.¹¹ Након Ланголена, „Коло” је наступило у лондонском Ројал фестивал холу и у Холандији, уз посредовање менаџера сумњиве репутације Ј. де Блика.¹²

Током 1952. три професионална ансамбла и Академско културно-уметничко друштво „Иво Лола Рибар” из Београда, као један од водећих аматерских ансамбала, имали су запажене наступе у Уједињеном Краљевству, Француској, Холандији, Грчкој, на Слободној територији Трста и у сканди-

8 О такмичењу у Ланголену в. <https://international-eisteddfod.co.uk/> (приступљено 27. 7. 2019).

9 Ivan Hofman, *Uloga muzičkog folkloru u spoljnoj politici socijalističke Jugoslavije 1950–1952*, *Spoljna politika Jugoslavije...* 437–456.

10 АЈ, 317-86-120, *Извештај о раду Одељења за научне и културне везе са иностранством у 1950*, Београд, 1950; *Културна политика Југославије*, стр. 448.

11 АЈ, 317-86-120, *Годишњи извештај Одељења за научне и културне везе са иностранством за 1951*, Београд, 19. 11. 1951; *Културна политика Југославије*, стр. 452.

12 О турнеји „Кола” и споровима са холандским менаџером в. I. Hofman, *нав. дело*.

навским земљама.¹³ Најзад, јула 1953, југословенски фолклор је још једном тријумфовао у Ланголену. Овог пута наступила је мешовита група састављена од петнаестак играча и инструменталиста из Београда и Суботице. Упркос малом саставу, група је победила у категорији народних плесова, изводећи ефектну *Ратничку игру* из Ругова (Косово и Метохија) и *Буњевачко коло*. Занимљиво је да је главни конкурент југословенском ансамблу био ансамбл украјинских емиграната.¹⁴

Расположиви извори о првим наступима фолклорних ансамбала у иностранству, било да се ради о преписци око организационих питања било о извештајима након повратка са турнеја, ретко се осврћу на малог човека, члана ансамбла. У питању су млади људи, који, готово сигурно, нису имали прилике да бораве у иностранству. Претпостављамо да су, као и већина младих Југословена те генерације, веровали у идеју социјализма; веровали су да граде један бољи и праведнији свет од оног који памте из детињства, из времена Краљевине Југославије или Другог светског рата. Како је изгледао њихов сусрет са Западном Европом? Да ли су подлегли чарима света са друге стране „Гвоздене завесе” или су видели само оно што им је давало потврду да је изградња социјализма једини исправни пут који треба да следе? Располажемо примером како су појединци подлегли чарима капиталистичког света.

Ансамбл народних игара НР Црне Горе „Оро” проводи лето 1954. на турнеји по Француској. Турнеја протиче рутински: наступи, аплаузи, похвалне критике, путовања возом од места до места. Примећено је, додуше, да чланови „Ора” нису заинтересовани за споменике културе у местима у којима бораве, и да више воле да обилазе продавнице. И тако, све до момента када је група од „шест безочних типова” из ансамбла „почињела” крађу сатова у једној часовничарској радњи у Сен Назару. Избио је скандал о коме су одмах писале локалне новине. Починиоци су приведени, а Амбасада ФНРЈ се постарала да се они ослободе и цео случај заташка.¹⁵

Којим програмом су се представила три професионална ансамбла пред иностраном публиком? Видели смо да је „Танец” приказао у Уједињеном Краљевству македонски фолклор, што је разумљиво, јер су Македонци тек 1945. били формално препознати као нација, а имају богато, разноврсно

13 АЈ, 317-86-120, *Годишњи извештај Одељења за научне и културне везе са иностранством за 1952*, Београд, 1952; *Културна политика Југославије*, стр. 459.

14 АЈ, Савезна комисија за културне везе са иностранством (559), фасцикла 122, јединица описа 259, *Музички фолклор и аматеризам 1950–1952, Извештај о наступу мешовите фолклорне групе у Llangollen-у 1952*.

15 АЈ, 559-122-260, *Музички фолклор и аматеризам 1953–1955, Извештај са турнеје Ансамбла народних игара Народне Републике Црне Горе „Оро” по Француској за вријеме од 4 августа до 6 септембра 1954*, Цетиње, 15. 10. 1954.

и атрактивно народно музичко стваралаштво. Програм „Кола” је око 1950. имао изразито југословенски карактер и полазио је од уверења да представља Југославију као целину, а не само Србију и српски народ.¹⁶ Дотле је „Ладо”, у зависности од потребе, изводио три програма који су имали различити карактер. Први је претендовао да буде чисто хрватски, а други и трећи су имали више југословенски карактер.¹⁷

Неспоразуми као последица успеха

У време док су три професионална ансамбла била недовољно позната на међународној сцени, када је западноевропска публика тек упознавала југословенски музички фолклор, „Ладо”, „Танец” и „Коло” су сарађивали и одлазили на турнеје у комбинованим саставима. Уследило је међународно признање: освојена прва места у Ланголену, позиви различитих менаџера на нове и све атрактивније турнеје; зарада од концерата постаје све важније питање приликом уговарања турнеја. Три ансамбла су се међусобно све више осећала као конкуренција и дешавало се да су готово истовремено наступали у истим земљама и градовима. Било је, такође, примећено засићење дела западноевропске публике југословенским фолклором, док у појединим земљама „где политички разлози траже да се успоставе присније културне везе” ниједан од три ансамбла није наступио. Најзад, сва три ансамбла доживљавала су турнеје аматерских ансамбала као сметњу, јер су, према директорки „Кола” Олги Сковран, копирали програм професионалних, изводећи га на уметнички нижем нивоу. Тиме су, сматрала је, нарушавали углед и цену професионалних ансамбала.¹⁸

-
- 16 Програм су чинили: Банатска игра уз пратњу тамбурашког оркестра, Народне игре из Црне Горе, Борбена игра из Ругова, Народне игре из околине Скопља, *Танац* са острва Крка, Народне игре из Србије, *Мушкото*, игра из Дебра, Буњевачко момачко коло, Дует фрула – српске народне мелодије, Народне игре из Призрена, Гламочко коло, Словеначке народне песме уз пратњу хармонике, Банатско момачко надигравање и Народне игре из Славоније и Посавине (АЈ, 559-122-259, *Програм „Кола” на турнејама 1950–1952*).
- 17 Ладарска попевка из средње Хрватске, Истарска попевка *Родила лоза* и плес *Балун*, Славонско коло уз тамбурице, Две босанске попевке, *Танац* са острва Крк, Врличко коло, Јурјевска попевка из Брезовице, Буњевачко момачко коло, Славонска жетвена попевка, Два покупска плеса, Славонска момачка попевка, Далматинско коло поскочица *Линђо* и Посавски плесови. Други и трећи програм садрже македонски фолклор (Невестинско оро, Калајдиско оро, женско оро, мушко оро и *Потрчанка*), босанску женску попевку и плес, две словеначке попевке и српске игре *Мораваци* и *Чачак* (АЈ, 559-122-259, *Програм „Лада” на турнејама 1950–1952*).
- 18 АЈ, 559-122-260, *Забелешка са састанка у Комисији за културне везе са иностранством са представницима Југоконцерта и државних фолклорних ансамбала*, 7. 3. 1953.

Почетком 1956. избили су озбиљни сукоби између „Кола” и „Лада” због примамљиве турнеје у Савезној Републици Немачкој. Оба ансамбла желела су турнеју и зараду само за себе и била су ангажовала локалне менаџере који су се прилично бескрупулозно борили за своје клијенте. Настала ситуација је подстакла Иву Киригина, директора „Лада”, да напише подуже писмо у коме се пожалио на однос државе према његовом ансамблу. Оптужио је *Југоконцерт* и његовог директора Вељка Биједића да систематски запоставља хрватски ансамбл док друга два ансамбла уживају подршку „надлежних органа”. Навео је притом и неколико примера.

Киригину је био споран луксузни проспект „Кола”, док за „Ладо”, наводно, није било средстава ни за штампање обичног. Жалио се, такође, на садржај „Танецовог” проспекта, у коме је, између осталог, писало да наступа „под покровитељством македонске државе, у сарадњи са југословенском владом”, као и на један краћи текст из *Борбе*, који је *Југоконцерт* приложио уз пропагандни материјал македонског ансамбла. У њему је наводно писало да је „Танец” једним својим наступом у Љубљани надвисио друга два државна ансамбла. Тврди да управо због тога страни менаџери запостављају „Ладо”. На крају писма, које подсећа на белешке из књиге жалби неког хотела, Киригин напомиње да однос „надлежне стране” подстиче шовинистичка тумачења у хрватској јавности. Он верује да су у питању само нечији ситносопственички интереси, али себе ипак поставља у улогу бранитеља тзв. социјалистичких односа.¹⁹

Слично интонирано писмо написао је и Бранко Бекић, директор „Кола”, након повлачења Олге Сковран. Тврдио је да држава у периоду 1960–1966. године није водила рачуна о најквалитетнијем југословенском професионалном ансамблу народних игара (на једном проспекту из тог времена буквално стоји *Kolo: Leading Folkloric Group of Yugoslavia*) и да је давала предност не само другим професионалним ансамблима већ и појединим аматерским. Наводно, било је случајева да је из иностранства тражено да наступи баш „Коло”, а држава је слала неки други ансамбл.²⁰

19 Крајем 1954. *Југоконцерт* је водио преговоре о гостовању „Лада” у САД и Канади и „Кола” у Латинској Америци, да би, наводно без образложења, Комисија за културне везе са иностранством препустила северноамеричку турнеју, „Колу”. *Југоконцерт* је водио, како каже, фиктивне преговоре са бугарском концертном агенцијом у вези са турнејом „Лада” у Бугарској, да би на турнеју отишао „Танец” (октобар–децембар 1955). „Ладо” се припремио за гостовање у Палерму фебруара 1956, али из нејасних разлога није добио италијанску визу. Кад, баш је тих дана у Палерму наступио „Иво Лола Рибар”: „Не можемо се отети утиску да нетко с југославенске стране није директно или индиректно крив да 'Ладо' није гостовао у Италији” (АЈ, 559-126-267, Збор народних плесова и пјесама НР Хрватске „Ладо”, *Писмо Ива Киригина, Односи збора „Ладо” према осталим ансамблима и Југоконцерту*, 14. 3. 1956).

20 АЈ, 559-125-266, Државни ансамбл народних песама и плесова НР Србије „Коло”, Ди-

На Бекићево писмо одговорио је Душан Вејновић, помоћник председника Савезне комисије за културне везе са иностранством. Савезна комисија је у ранијем периоду материјално помагала турнеје фолклорних ансамбала, што је било оправдано као политичко-пропагандно средство Југославије. Међутим, наступи фолклорних ансамбала у иностранству постали су толико учестали, а ансамбли тражени, да је закључено да нема потребе да се издвајају средства за велике ансамбле који су већ успоставили сарадњу са страним менаџерима и са њима сâми уговарају турнеје. Вејновић је одговорио да се Савезна комисија ограничила да помаже тамо „где то политичке потребе налажу” и по тој основи је, на пример, сносила трошкове турнеје ансамбла „Кочо Рацин” из Скопља у Бурсу, јер је препознала политичку потребу интензивније културне размене Југославије и Турске. Турци су тражили да им у госте дође „Танец”, који се ради тога обратио Савезној комисији тражећи новац, али га је она одбила одредивши се за мање афирмисан, а квалитетан аматерски ансамбл. Вејновић је закључио да Савезна комисија неће финансирати турнеје фолклорних ансамбала, „сем тамо где је федерација изузетно заинтересована”.²¹

„Коло” и *Турист експрес* – „Ладо” и Уједињени амерички Хрвати

Чувени амерички менаџер Сол Хурок (Sol Hurok) запазио је југословенски музички фолклор већ приликом првих гостовања три професионална ансамбла и 1952. се понудио да организује турнеју „Кола” у САД и Канади. Предвиђени трошкови једне такве турнеје били су огромни и, како он није био спреман да плати превоз преко Атлантског океана, преговори су стали. Две године касније, када је стигла понуда једног мањег менаџера, у преговоре се укључило предузеће *Турист експрес* из Београда, које се понудило да организује турнеју, не би ли се на тај начин пробило на америчко тржиште. Хурок се вратио у игру и после дугих преговора „Коло” је крајем 1956. отишло на тромесечну северноамеричку турнеју. Успех ансамбла је био велики: превалио је, према извештају Олге Скворан, око 43.000 км и одржао педесет шест концерата у четрдесет три америчка и канадска града. Али је уметнички успех остао у сенци жестоког сукоба на релацији „Коло” – *Турист експрес*. А због чега? Због новца, наравно! *Турист експрес* је, као заступник „Кола”, склопио одговарајући уговор са Хуроком, који је предвиђао трошкове око учешћа ансамбла у једној ТВ емисији и исплату дневница свим члановима ансамбла за свих тринаест недеља трајања турнеје. Како се пред полазак испоставило да снимања ТВ емисије неће бити „из политичких разлога”, па

ректор „Кола” Бранко Бекић поводом тврдњи да је „Коло” фаворизовано у односу на друге ансамбле, 27. 6. 1966.

21 АЈ, 559-125-266, Помоћник председника Савезне комисије за културне везе са иностранством Душан Вејновић – директору „Кола” Бранку Бекићу, 29. 9. 1966.

самим тим неће бити ни тог трошка, „Коло” је на пут повело још четири неопходна члана ансамбла, с тим да ће се питање исплате њихових дневница решити у ходу. У току боравка ансамбла у САД Хурок је решио да скрати турнеју са тринаест на једанаест недеља, због божићних празника, и пристао је да сума издвојена за дневнице остане непромењена. Тиме се створила могућност да се исплате дневнице и оној четворици који су били укључени у турнеју пред сам полазак, али је *Турист експрес*, који је располагао новцем предвиђеним за целокупан пројекат, одбио да то учини. Настао је спор у коме су се чланови „Кола” „борили једино за [...] права радног човека да за свој рад буде законски исплаћен”, да плесачи не буду „средство за остваривање [нечијег] профита”, али није било резултата. *Турист експрес* је задржао разлику у новцу и по повратку у Београд чланови ансамбла којима је био исплаћен хонорар поделили су своју зараду са четворицом оштећених.²² Извори нам не говоре шта је даље било, да ли је случај доспео на суд.

Ансамбл „Ладо” имао је сасвим другачије искуство у САД и његова турнеја била је усмерена превасходно ка хрватским исељеницима у Америци. Према тврђењу Матице исељеника Хрватске са седиштем у Загребу, Хрвати у Северној Америци били су незадовољни што у њиховој средини нису гостовала културно-уметничка друштва из домовине. Матица је настојала да појасни исељеницима узроке и послала је допис њиховом листу *Заједничар*, у коме је навела да је „Ладо” професионални ансамбл, који самостално уговара своје турнеје уз посредовање локалних менаџера, да је Агенција *Хурок* претрпела губитке приликом гостовања „Кола”, па је, самим тим, одбила да финансира хрватски ансамбл. Један богати исељеник из Питсбурга је покушао да помогне „Ладу”, али су преговори пропали јер је ансамбл тражио да се члановима исплаћују дневнице, што овај није могао да обезбеди.²³

Турнеја је ипак одржана 1967. Трајала је три недеље, у Лос Анђелесу и у Њујорку. Концерти су изазвали „дивљење љубитеља и познавалаца фолклора”, али је финансијски ефекат био врло лош. „Ладо” је наступао на отвореној сцени, а била је хладна јесен, што је утицало на слабију посећеност, али и на здравље извођача. Хрватски исељеници, који су првобитно отворено изказивали незадовољство што им матична држава не шаље хрватске ансамбле, нису показали довољно интересовања да присуствују концертима. Америчка публика је, наводно, бојкотовала ансамбл зато што је Југославија подржала арапску коалицију у Шестодневном рату и прекинула дипломатске односе са Израелом. То се нарочито осећало у Њујорку, где живи бројна јеврејска популација.

22 АЈ, 559-125-266, *Исказ Олге Сковран, директора „Кола” у вези спора са предузећем Турист експрес на турнеји по Америци*, Београд, 14. 1. 1957.

23 АЈ, 559-126-267, *Писмо Матице исељеника Хрватске*, 24. 1. 1966.

Усташка емиграција је настојала да искористи турнеју „Лада” за своју пропаганду. Удружење The United American Croats из Њујорка делило је летак са нацртаном картом Хрватске, која је обухватала целу територију СР Хрватске и СР Босне и Херцеговине, Срем, Бачку и црногорско приморје, уз пригодан текст да хрватски фолклор показује да су Хрвати посебна нација са великом традицијом. Стога је природно да они траже право на самоопредељење које је пола века раније прокламовао амерички председник Вудро Вилсон и које је потврђено Атлантском повељом Уједињених нација. Хрватски народ има све суштинске предуслове за изградњу независне државе: дугачку историју, богату и разноврсну културу, индустријску базу за брз економски развој. Закључак летка сасвим годи америчком уху – Уједињени амерички Хрвати траже националну државу у којој ће преовлађивати демократија и социјална правда.²⁴

Неколико чланова ансамбла се током турнеје распитивало какве су могућности да остану у САД, а један је затражио политички азил и остао. Наводно, за тај чин се припремио још у домовини.²⁵

Од Кремља до Царске палате у Пекингу

Изглађивање односа између Југославије и СССР-а после Стаљинове смрти и сусрет Јосипа Броза Тита и Никите Хрушчова у Београду маја и јуна 1955. имали су свој одраз у турнејама професионалних фолклорних ансамбала.²⁶ Тако је „Коло” провело скоро четири и по месеца (август–новембар 1955) на турнеји у две водеће социјалистичке земље – СССР-у и НР Кини, обишавши притом и Бурму, која је играла све значајнију улогу у спољној политици Југославије у време када су почели да се јављају обриси будуће политике несврставања.

Први део турнеје одржан је у СССР-у. „Коло” је у Москви, Лењинграду, Кијеву и Риги одржало укупно двадесет концерата пред бројном публиком. Највише представа одржано је на великим летњим позорницама, у Риги пред 30.000, а у Москви пред 12.000 људи. Наступили су у Бољшој театру пред високим представницима совјетске партијске бирократије, међу којима су највиђенији били Вјечеслав Молотов и Анастас Микојан. Ван великих позорница „Коло” је наступило у појединим фабрикама. Олга Сковран је истакла леп пријем и услуге домаћина, као и одушевљење публике.²⁷

24 АЈ, 559-126-267, Летак „Croatian National Folklore”, организације United American Croats.

25 АЈ, 559-126-267, *Завршни извештај о турнеји*, 18. 11. 1967.

26 О нормализацији односа између Југославије и СССР-а в. Dragan Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956–1961*, Београд, 2006.

27 АЈ, 559-125-266, *Извештај Олге Сковран о турнеји „Коло” по СССР, Кини и Бурми*, 6. 2. 1956.

Следећа станица била је Кина. Влада Народне Републике Кине је, с намером да обележи шесту годишњицу победе револуције и успостављања републике, позвала различите културне делегације и ансамбле у госте. Међу позванима били су „Берјоска” из СССР-а, ансамбл Пољске народне армије, ансамбл албанске армије, ансамбли из Јапана, Бурме, Вијетнама, Индије, Кореје, Монголије и др. Кинеска влада није штедела средства за своју промоцију: платила је већини ансамбала пут до границе и назад, и понудила им је да бораве у земљи колико желе. Тако је ансамбл бугарске армије боравио у Кини шест месеци и имао је на располагању специјални воз.

Према амбасадору ФНРЈ Владимиру Поповићу, кинеска влада је имала намеру да турнеји „Кола” да скоро искључиво политички карактер. Трудила се да представи гостовање ансамбла као повратак Југославије у „табор мира и демократије на челу са СССР”, што југословенска страна није прихватила, настојећи да турнеју спусти на ниво обичне културне размене.

Ансамблу је у Пекингу био приређен топао дочек. Присуствовали су различити државни функционери, представници културног и јавног живота, чланови кинеског државног фолклорног ансамбла и бројни грађани. Гостима је била приређена свечана вечера, а сутрадан је ансамбл примио потпредседник републике Џоу Енлај. У престоници Кине била су одржана три концерта, које је публика наградила топлим аплаузима, али, како је приметио амбасадор Поповић, будући да су у публици били представници кинеске комунистичке партије и државне администрације, аплаузи су били више намењени њима него ли уметничком програму.

Из Пекинга „Коло” се упутило у провинцију. Извело је више представа у Шангају, Хангџоу, Мугдену и Аншану. Кинези су били врло галантни према Југословенима. Чланови ансамбла били су смештени у најбоље хотеле и била им је обезбеђена специјална исхрана. Управи је дат на располагање аутомобил у сваком месту, а ансамблу је за путовања кроз унутрашњост земље обезбеђен специјални воз. Сви чланови ансамбла добили су новчане награде и поклоне, а приликом одласка из Кине домаћини су им преостале јене заменили у доларе. „Коло” је присуствовало наступима кинеских ансамбала, а имало је и специјалне наступе у појединим фабрикама и школама. Ансамбл је пратила домаћа филмска екипа, која је снимила документарца о њему. Амбасадор Поповић тврди да нема ни приближну представу о томе колико је Кинезе коштало ово гостовање (очигледно је да нису штедели, водећи рачуна о политичкој користи ове турнеје). Због посебног третмана ансамбла, Амбасада ФНРЈ је приредила пријем за око петсто званица из кинеског политичког, јавног и уметничког живота. На позив се одазвао и потпредседник републике Џоу Енлај.

„Коло” је у Кини провело два месеца (октобар и новембар 1955). Дало је двадесет две представе, којима је, према Поповићу, присуствовало око 190.000 људи. Кинеска штампа је тих дана пуно писала о ансамблу и Југосла-

вији. Публика је свугде одушевљено пратила наступе и често тражила „бис”. Једном приликом су чланови „Кола” узвратили домаћинима тако што су отпевали пар пригодних песама о Мао Цедунгу, и то на кинеском језику, што је изазвало овације присутних. Амбасадор је похвалио држање чланова ансамбла, који су „својим лепим, пријатељским, слободним личним држањем и понашањем и правилним политичким реаговањем оставили јако добар утисак на све Кинезе са којима су долазили у додир”.²⁸

Чланови „Кола” су очигледно били добро припремљени и обучени како да се поставе у политички осетљивим ситуацијама, као што су гостовања у СССР-у и Кини, земљама чије партијске бирократије нису биле вољне да прихвате самосталан, југословенски пут у социјализам. Но, према Олги Сковран, турнеја током које је преваљено 50.000 километара и 45 дана се провело у возу, и за време које је требало издржати још и врелу и влажну монсонску климу Бурме, довела је до слабљења дисциплине и до појединих изгреда. Нису познати детаљи, али је директорка ансамбла била нарочито незадовољна понашањем новинара Радио Београда, који се наводно у више наврата мешао у њен рад.²⁹

Стопама „Кола” пошао је и Ансамбл песама и игара „Бранко Крсмановић”, који је у Кини боравио новембра и децембра 1957. Турнеју су уговорили представници југословенске и кинеске омладине и било је договорено да трошкове превоза људи и опреме авионом до Кине и назад и све трошкове у земљи снесу домаћини. Управа „Крсманца” је пред полазак дефинисала карактер турнеје: кроз концерте је требало да се представе резултати изградње социјализма у Југославији и да се прикаже како академска омладина доприноси напретку своје социјалистичке домовине. Ансамбл су у Пекингу дочекали представници кинеских омладинских и студентских организација, који су се старали о њему током читаве турнеје. У паузама између наступа чланови ансамбла вођени су у организоване посете универзитетима, фабрикама и различитим културним установама. Били су у прилици да се диве и чувеном Кинеском зиду.³⁰

Када бисмо покушали једним погледом да прелетимо преко гостовања југословенских фолклорних ансамбала у иностранству, пало би нам у очи да су они били далеко ређи у социјалистичким земљама него ли у земљама Запада или, касније, у несврстаним земљама. Размена ансамбала између СФРЈ

28 АЈ, 559-125-266, *Поверљиви извештај амбасадора ФНРЈ у Кини Владимира Поповића*, 10. 11. 1955.

29 АЈ, 559-125-266, *Извештај Олге Сковран о турнеји „Кола” по СССР, Кини и Бурми*, 6. 2. 1956.

30 АЈ, 559-126-269, Академско културно-уметничко друштво „Бранко Крсмановић”, *Извештај о турнеји Ансамбла песама и игара „Бранко Крсмановић” Кини*, 10. 4. 1958.

и Бугарске је колико-толико била присутна, док су гостовања у СССР-у била ретка, на шта су у великој мери утицали променљиви односи између две земље, које су имале потпуно различито виђење изградње социјализма. После помирења које је иницирао Никита Хрушчов 1955, из чега је произашло описано гостовање „Кола” исте године, и после неколико година добрих односа и сарадње, уследило је ново захлађење изазвано совјетском интервенцијом у Чехословачкој августа 1968.

Као израз новог отопљења односа може да се узме турнеја Фолклорног ансамбла Косова „Шота” у Украјини, јула 1971, која је остварена на основу одредби Програма културне сарадње СФРЈ и СССР-а. Према извештају, „Шота” је први југословенски фолклорни ансамбл који је гостовао у овој совјетској републици. Ансамбл је наступио у западноукрајинским градовима Мукачево, Чернивци, Виница, Камењец Подолски, Хмељницьки, Тернопољ и у Кијеву. Програм је обухватио фолклор различитих етничких група са Косова и Метохије.³¹

Од Порт Саида до Казабланке

Блиски исток спада у регије латентних сукоба и преплитања локалних интереса са интересима великих сила још откако се распало Османско царство. Након што су јеврејски досељеници у Палестину прогласили државу Израел 1948, простор је постао поприште серије ратова између јеврејске државе и околних арапских држава, као и дуготрајних грађанских ратова, попут оног у Либану 70-их и 80-их година 20. века. Југославија је била једна од првих држава која је признала Израел и успоставила дипломатске односе са њим, али је Египат био она блискоисточна држава са којом је успоставила најтешњу сарадњу, нарочито након свргавања краља и успостављања републике 1952.³² Југословенски универзитети су од тада примали бројне египатске стипендисте, велика привредна предузећа су организовала праксу за бројне египатске инжењере и квалификоване раднике, а југословенски стручњаци различитог профила били су ангажовани у египатској привреди, здравству и образовању.³³

31 На програму су били: Ратничка игра из Ругова, Албанско коло, Албанске игре из Таковице, Албанска игра *Шота*, Албанске игре из Метохије *Дукађини*, Албанске народне песме, Српске косовске народне песме, Сплет кола из Србије, Старе градске песме и игре из Призрена, Црногорске песме и плесови, Турске песме и плесови и Циганске песме и плесови (АЈ, 559-125-265, Музички фолклор и аматеризам 1967–1971, *Извештај о гостовању Фолклорног ансамбла Косова „Шота” у СССР*, 6. 9. 1971).

32 Dragan Bogetić, *Nova strategija*, str. 165–168; Aleksandar Životić, *Jugoslavija i Bliski Istok (1945–1956)*, *Spoljna politika Jugoslavije*, str. 483–496.

33 АЈ, 559-209-430 Стипендисти и специјализанти из Уједињене Арапске Републике; АЈ, Завод за међународну техничку сарадњу (208), грађа у процесу архивистичке обраде.

Југословенски фолклорни ансамбли активно су учествовали у културној сарадњи и размени са Египтом. Јануара 1958. „Ладо” је гостовао у Каиру, Александрији, Исмаилији и неким мањим местима у делти Нила. Одржао је тидесет концерата и, према извештају Југословенског информационог центра у Каиру, када се узме у обзир да је египатска сцена била већ неколико година уназад презасићена наступима фолклорних ансамбала из Варшавског пакта (којима су матичне државе покривале већину трошкова), успех „Лада” је био утолико већи.

Турнеја по Египту била је заснована на комерцијалној основи, без финансијског учешћа две државе. „Ладо” је ангажовао локалног менаџера, власника једног ноћног локала, који није био дорастао послу и скоро је банкротирао. Он није умео или није хтео да штампа програм наступа, а није био сигуран ни да ли ће моћи да обезбеди салу Каирске опере, као најрепрезентативнију у земљи. Најзад, када је схватио да му прети банкрот, одбио је да плати уговором предвиђене трошкове повратка ансамбла у Југославију, па су чланови „Лада” неколико дана били у неизвесности када ће и како ће се вратити кући. Интервенисао је амбасадор ФНРЈ Јосип Ђерђа, који је обезбедио новац и постарао се око организације турнеје.

Упркос наведеним проблемима, турнеја је успела у домену политичке пропаганде. Наводно се одушевљење публике наступима ансамбла претворило у „праву манифестацију посвећену Југославији”. У том погледу се у извештају нарочито истиче успех међу египатским радницима у индустријском центру Мехала (Mehalla). Али има и један детаљ који је нарочито лоше примљен у египатској јавности: истовремено је „Коло” гостовало у Израелу и та турнеја је била више присутна у југословенским медијима него турнеја „Лада” по Египту.³⁴

Успех „Лада” утро је пут осталим југословенским ансамблима. Тако је почетком 1964. у Египту гостовао „Иво Лола Рибар”, у склопу једног међународног фолклорног фестивала. Пласман „Лоле” био је испод очекиваног, али је, од исхода самог такмичења, за спољну политику Југославије био важнији рад овог ансамбла по завршетку фестивала. Он је одржао низ концерата у Александрији, Порт Саиду, Асуану и мањим местима. Наступио је у неколико омладинских кампова, физкултурних центара и фабрика, изводећи скраћени програм; наступио је пред особљем Амбасаде СФРЈ и пред припадницима Југословенске народне армије, који су као „плави шлемови” боравили на Синају. Домаћин се трудио да буде у сваком погледу предусретљив према Југословенима. За време трајања фестивала „Лола” и остали ансамбли били су смештени у луксузним хотелима и јели су првокласну храну. У другом

34 АЈ, 559-126-267, *Извештај југословенског информационог центра у Каиру*, 10. 2. 1958.

делу турнеје смештај и исхрана су били знатно скромнији, али су домаћини остали срдачни, што су чланови „Лоле” умели да цене.³⁵

Магреб је још једна регија која је била у фокусу југословенске спољне политике од средине 50-их година. Влада ФНРЈ је активно помагала Тунис и Мароко првих година након стицања независности од Француске, као и оружану борбу Алжираца против француске окупације.³⁶

Саставни део југословенске дипломатије усмерене према Магребу била је турнеја „Кола” у Мароку и Тунису почетком 1959. Ансамбл је одржао деветнаест концерата у Казабланки, Рабату, Фесу, Маракешу и Тангеру и седам концерата у граду Тунису. Програм је био шаролик, обухватио је фолклор из свих крајева Југославије. Према Олги Сковран, турнеја је била успешна са уметничке тачке гледишта, али је посета концертима била слаба. Улазнице за концерте биле су прескупе за просечне грађане како Марока тако и Туниса, што је менаџер Италијан правдао превисоким трошковима организације. Стога су, на очигледно разочарање директорке ансамбла, припадници француске заједнице у овим земљама преовлађивали у публици. Па чак се ни они нису одазвали на концерте у очекиваној мери: многи су бојкотовали ансамбл због активног учешћа Југославије у Алжирском рату за независност. Зато је директорка „Кола” саветовала да будуће турнеје по сиромашним, тек ослобођеним земљама дотира југословенска држава, како професионални ансамбли не би морали да наплаћују пуну цену улазница (а што је превасходно у интересу менаџера). Нагласила је да је политичко-пропагандни ефекат турнеје најважнији, макар и по цену слабије зараде.³⁷

Претходница

Турнеја ансамбла „Иво Лола Рибар” у Индији и Авганистану током фебруара и марта 1967. разликује се од до сада поменутих, јер њен превасходни циљ није био идеолошко-политички, односно класична пропаганда културе Југославије, већ се од ње очекивало да ће поспешити привредну сарадњу СФРЈ превасходно са Индијом, али и са осталим земљама кроз које је пролазио ансамбл. Зато су турнеју финансирани, осим уобичајене Савезне комисије за културне везе са иностранством, још и Секција за Индију Привредне коморе Југославије, предузеће *Иван Милутиновић* из Београда (специјализовано за изградњу лука и сличних објеката на води) и спољнотрговинско предузеће *Интертрејд* из Љубљане.

35 АЈ, 559-126-270, Ансамбл „Иво Лола Рибар”, *Извештај о турнеји ОКУД „Лола” у Египту*, Београд, 2.4.1964.

36 Srđan Miletić, *Jugoslavija i zemlje Magreba 1956–1958*, Spoljna politika Jugoslavije, str. 497–512.

37 АЈ, 559-125-266, *Извештај Олге Сковран о турнеју „Кола” по Мароку и Тунису*, 10. 3. 1959.

Ансамбл је од Београда до Бомбаја превалио хиљаде километара, што возом што авионом, преко Бугарске, Грчке, Турске, Либана, Сирије, Ирака, Ирана и Авганистана. Одржао је укупно четрдесет концерата. Свега шест играчких парова је током двочасовног програма изводило плесове из различитих крајева Југославије (што је мање-више био прекопиран програм „Кола”, са *Борбеном игром* из Ругова и *Гламочким колом* као ударним тачкама). Чланови ансамбла морали су у кратком року да се навикну на драстичне промене климатских услова. Наступали су неколико дана у Кабулу на надморској висини од преко 1500 m, да би авионом прешли у Бомбај, на обалу мора и температуру од 30° и више, уз велику влажност ваздуха. Влада Авганистана посветила је велику пажњу гостима, јер било је то прво гостовање југословенских извођачких уметника у овој земљи. Наступе у Кабулу пратили су премијер са неколико министара и два члана краљевске породице. У Индији, концертима су присуствовали шефови кабинета и генерални секретари Министарства спољних послова и других важнијих министарстава.

У извештају о путовању управа ансамбла је истакла значај културне размене „за уношење непосредније и срдачније атмосфере у економским и пословним односима између земаља”, па је из тих разлога ансамбл „Лола” продужио боравак у Индији још недељу дана, наступајући, о трошку индијских предузећа и генералног конзулата СФРЈ у Бомбају, у различитим фабрикама пред индијским радницима. Поводом ових додатних концерата, штампани су посебни проспекти у којима је било различитих података о југословенским предузећима и др. пословних обавештења.³⁸

Рашомонијада у Сантјаго де Чилеу

Латинска Америка је била предмет интересовања југословенске дипломатије још у време краљевине, превасходно због велике колоније југословенских, претежно хрватских исељеника у Аргентини, Чилеу и Уругвају, али и ради успостављања економске сарадње са овим земљама.³⁹ Социјалистичка Југославија је у почетку била такође превасходно заинтересована за исељенике,⁴⁰ да би од краја 50-их година континент добио на значају у светлу ширења покрета несврстаних.⁴¹

38 АЈ, 559-126-270, *Извештај вођства пута Ансамбла народних игара и песамапо земљама Азије (са посебним прилозима)*, Београд, април 1967.

39 Предраг Крејић, *Признање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од стране држава Јужне и Централне Америке*, Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, VII, 1–2, Београд, 2006, стр. 81–91.

40 АЈ, Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ (315), фасцикла 3, јединица описа 10, Мањинске школе ФНРЈ у иностранству; АЈ, 315-27-63, Југословенске мањинске школе у Чилеу.

41 Видосава Ераковић, *Титова „америчка турнеја” 1963. године – посета Бразилу, Чи-*

Како се музички фолклор доказао као успешно оруђе југословенске дипломатије, почетком 1959. одржан је састанак представника Државног секретаријата за спољне послове, Комисије за културне везе са иностранством и *Југоконцерта*, на коме се расправљало о слању једног од три професионална ансамбла на дужу турнеју у Латинској Америци. Заинтересована су била сва три ансамбла, али су проблем представљали велики путни трошкови за 45 путника и око 1500 кг пртљага. Изабран је „Ладо” и предложено је пролеће 1960. Турнеја би трајала три месеца. Ансамбл би имао шест вечерњих наступа и један матине недељно. Путне трошкове од ФНРЈ до Латинске Америке сносили би Комисија за културне везе са иностранством и *Југоконцерт*, а све трошкове у земљама Латинске Америке локални менаџери. Одлучено је да турнеја обухвати Бразил, Аргентину, Уругвај, Чиле и евентуално Венецуелу. Први наступ био би 2. априла 1960. у Рио де Жанеиру. Било је одлучено да зарада од наступа буде искоришћена за покривање трошкова повратка у земљу, па тек оно што остане – за џепарац.⁴²

Сваки план у канцеларијским условима изгледа лако изводљив, али га пракса обично мења. Управа „Лада” се сама ангажовала око организације. Обратила се *Југолинији*, као највећем поморском предузећу у земљи, и од ње је стигао одговор: путовање теретним бродом трајало би 22–30 дана у једном правцу, што зависи од броја успутних лука у које би брод морао да пристане ради утовара и истовара робе. Самим тим не може да се прецизира датум почетка турнеје. Осим тога, дуг боравак на броду и недовољно кретање лоше би утицали на кондицију играча. На крају, испоставило се да *Југолинија* нема на располагању брод са више од дванаест кревета, нити има могућности да убаци у њих довољан број лежаја за предвиђених 45 путника. Разматрана је варијанта путовања страним бродом. Постојала је линија Ђенова – Буенос Ајрес, у трајању 14–15 дана, али знатно скупља у односу на *Југолинијину* понуду. Превоз авионом: Агенција *Путник* би обезбедила летелицу на релацији Загреб – Буенос Ајрес, али је тражила да јој се плати у доларима, зато што је Југословенски аеротранспорт морао да покрије трошкове горива и боравка летачког особља у иностранству.⁴³

У месецима који су уследили проблеми око организације турнеје су толико нарасли да је њена реализација доведена у питање. Почетком маја 1960. у Сантјаго де Чиле је допутовао службеник *Југоконцерта* Лаза Јакшић, како

леу, Боливији, Перуу и Сједињеним Америчким Државама, Архив, часопис Архива Југославије, XVI, 1–2, Београд, 2015, стр. 168–181.

42 АЈ, 559-126-267, *Састанак представника ДСИП, ККВИ и Југоконцерта у вези са турнејом фолклорног ансамбла у Латинској Америци*, 30. 1. 1959.

43 АЈ, 559-126-267, *Рекапитулација путних трошкова ансамбла „Ладо” за Јужну Америку* 1960.

би уговорио детаље са локалним концертним агенцијама. Он је био један од апострофираних у раније наведеном писму Иве Киригина из 1956. и латентни сукоб између „Лада” и *Југоконцерта*, због наводног запостављања хрватског ансамбла, проширио се сада на подручје Латинске Америке.

Према амбасадору ФНРЈ у Чилеу Љуби Фаусту, Јакшић је допутовао у Сантјаго неприпремљен, без знања страних језика (наводно је знао нешто немачког). Успут је настојао да спроведе, како каже, налог из Београда да у итинерер „Лада” укључи Кубу и Венецуелу, што је било политички пожељно, али тешко остварљиво због удаљености од Чилеа и висине трошкова. Понашао се, наводно, врло непрофесионално приликом преговора са чилеанским менаџером. Довео је амбасаду у непријатну позицију, јер није понео довољно новца са собом и тиме је осрамотио земљу. „Јакшић је у самом хотелу, гдје је боравио, мољакао да му се сниже цијене и када је то било учињено, наводно ни ту знатно смањену суму није могао да плати.”⁴⁴

Извештај Лазе Јакшића приказује ове догађаје у другачијем светлу. Пре поласка на пут боравио је у Загребу ради консултација са управом ансамбла. После тродневног пута на аеродрому у Сантјаго де Чилеу дочекао га је угледни исељеник Данило Матулић, који је хонорарно радио у амбасади Југославије, и сместио га у најбољи хотел, чији је сувласник био један исељеник из Загреба. Већ сутрадан је Јакшића примио амбасадор Фауст, који је љубазно започео разговор, присетивши га се као глумца у позоришту ЗАВНОХ-а за време рата, али је одмах променио тон, прешавши на ствар: амбасада одбија да сарађује са *Југоконцертом* због бројних неспоразума у дотадашњој сарадњи. Штавише, долазак представника агенције сматрао је непожељним! Ипак је Јакшић замолио да га повежу са локалним менаџером Мерлетом, кога је препоручила амбасада. Фауст је упитао Јакшића, по свему судећи у повишеном тону, да ли зна шпански, па како му је овај одговорио да не зна, упутио га је на поменутог исељеника Матулића, с тим што сâм треба да се постара око плаћања његових услуга. Када му је Јакшић одговорио да је на пут преко океана кренуо са свега двеста долара, колико му је одобрено у Београду, амбасадор се запрепастио, констатовао да је то до крајње границе неозбиљно, да „дуже руке од свега” и пожелео је Јакшићу пуно среће у даљем раду. „Овај први пријем у Амбасади лично је на праву сахрану III реда.”

Матулић је прихватио да посредује и ускоро се Јакшић састао са Мерлетом. Јакшић, који се позвао на своје дугогодишње менаџерско искуство, закључио је да је Чилеанац прави дилетант „без пребијене паре”, искуства и одређене професије. Јакшићеву сумњу у Мерлета подгрејао је случај Лондонског фестивалског балета, који је нешто раније гостовао у Сантјагу и наводно

44 АЈ, 559-126-267, *Извештај амбасадора ФНРЈ у Сантјаго де Чилеу Љубе Фауста о састанку са представником Југоконцерта Лазом Јакшићем*, 24. 5. 1960.

остао без зараде од наступа, јер је локални менаџер побегао са целокупном сумом од 12.000 долара! Поставило се питање како таквом човеку да се повере сложени послови око организације турнеје? Причало се да је Мерлет био пријатељ једног балет-мајстора из Сантјага, који је две године раније, боравећи у Загребу, видео наступ „Лада”, па му је то дало идеју да заради нешто од организације турнеје. Ради тога направио је договор са Капдевиллом (Capdevilla) из Буенос Ајреса, који је био познат као сакупљач огласа за позоришне програме, који би организовао турнеју дуж атлантске обале, док би Мерлет задржао пацифичку. Јакшић се за савет обратио поменутом балет-мајстору. Овај се зачудио што је југословенска страна указала поверење Мерлету, који не ужива нарочити углед у Сантјагу, а Јакшић је одговорио да му га је препоручила амбасада ФНРЈ. Можемо да претпоставимо збуњеност Јакшића, који се поново обратио амбасадору Фаусту, а овај бурно реаговао на опаску да је Мерлет изабран баш на његов предлог. Фауст је изјавио да пере руке од свега и да Јакшић дефинитивно не може да рачуна на помоћ амбасаде! Јакшићева мисија је овим доживела неуспех и турнеја „Лада” је одложена. У закључку извештаја Јакшић пребацује део одговорности за неуспех преговора на фолклорни ансамбл „Бранко Крсмановић”, који се, гостујући у исто време у Мексику и Венецуели, понашао као нелојална конкуренција. Наводно су чланови „Крсманца” ширили гласине да је њихов ансамбл најбољи, а да је „Ладо” лош, што иде на руку раније наведеним оптужбама директора хрватског ансамбла.⁴⁵

Турнеја „Лада” по земљама Латинске Америке је ипак одржана, али тек крајем 1962. Ансамбл је на пут пошао „на врат на нос”, јер је Комисија за културне везе са иностранством тражила да се новац издвојен за турнеју или потроши пре истека текуће године или ће бити враћен у буџет. Турнеја је обухватила Чиле, Аргентину, Уругвај и Бразил. Ансамбл је током четдесет дана боравка на Континенту одржао четрдесет пет концерата. Било их је предвиђено тридесет осам, али су због слабе посећености, самим тим и мршаве зараде, чланови ансамбла морали да се напрегну и да изведу додатне наступе, јер постојала је могућност да неће моћи да плате повратну авионску карту. На слабу посећеност концерата утицала је слаба организација турнеје, која је била у рукама локалних менаџера. Термин турнеје је био несрећно изабран, јер су новембар и децембар летњи месеци на јужној хемисфери, када владају врућине и велика влажност ваздуха, па је то време паузе у концертној сезони.⁴⁶

Гостовање у Уругвају оцењено је као велика пропуштена прилика. Како је ансамбл дошао готово неочекивано, особље амбасаде није имало времена

45 АЈ, 559-126-267, *Извешај представника Југоконцерта Лазе Јакшића о преговорима у Сантјаго де Чилеу*, Београд, 1960.

46 АЈ, 559-126-267, *Извештај о турнеји „Лада” по Латинској Америци*, 8. 2. 1963.

да правовремено припреми пропаганду турнеје и „Ладо” је наступао пред полупразним гледалиштем. Самим тим зарада је била слаба и чланови ансамбла су морали да се одрекну депарца. На једном од концерата је неки усташки емигрант бацио са галерије хрпу летака у којима се протестовало због „искоришћавања тековина хрватске културе у југословенске и комунистичке сврхе”. Десничарски лист *Ел дија* оптужио је управу позоришта *Солис* у Монтевидеу што је омогућило да се у Уругвају врши комунистичка пропаганда. Наступ у Аргентини је прошао такође лоше и незапажено.⁴⁷

После наступа у Уругвају и Аргентини „Ладо” је наступио у Чилеу. Послове око финансирања турнеје преузела је југословенска колонија у земљи, коју су чинили махом Хрвати из Далмације. Ако се Мерлет, као избор амбасаде, показао као лоше решење, ни избор исељеника није био бољи. Они су ангажовали власника локалног циркуса, који је свој посао прилично траљаво урадио, па је, самим тим, изостала зарада од наступа. Упркос свему, оцењено је да је политичко-пропагандни ефекат турнеје био знатан, како међу југословенским (хрватским) исељеницима, тако и међу осталим Чилеанцима. Гостовање „Лада” у Чилеу обележио је и случај када је члан ансамбла побегао и затражио политички азил од чилеанских власти. Нису нам познати његови мотиви, да ли је имао неке рођаке у Чилеу или није. Претпостављамо да је, као и толики други тражиоци азила, кренуо у потрагу за бољим животом од оног у домовини.⁴⁸

„Танец” открива Африку

Око 1950. мало који Југословен могао је да се похвали да је боравио у Африци. Један од ретких био је књижевник Растко Петровић, који је о свом путовању кроз француске и британске територије у Западној Африци крајем 1929. године оставио вредно писано сведочанство.⁴⁹ Када су крајем 50-их година, у складу са стратешким опредељењем ФНРЈ да се наметне као лидер земаља тзв. Трећег света, на универзитете и у средње стручне школе у ФНРЈ почели да пристижу стипендисти из тек створених афричких држава или припадници ослободилачких покрета са територија које су остале под управом колонијалних сила, грађани Југославије су били у прилици да се по први пут непосредно упознају са Африканцима. О њима нису знали много, али су често имали мишљење које је било пуно предрасуда. Такође, многи афрички стипендисти се нису снашли у југословенској средини и долазили су у сукоб са њом. Упркос свим овим препрекама, Африка је постала све присутнија

47 АЈ, 559-126-267, *Извештај о гостовању „Лада” у Уругвају*, 20. 12. 1962.

48 АЈ, 559-126-267, *Извештај Амбасаде ФНРЈ о турнеји „Лада” у Чилеу*, 8. 1. 1963.

49 Растко Петровић, *Африка*, Нови Сад, Соларис, 2008.

у југословенској свакодневици, а југословенски стручњаци различитих профила, најчешће инжењери, квалификовани мајстори и медицински радници, све више су боравили у младим афричким државама, градећи њихову инфраструктуру.⁵⁰

Музички фолклор је и у случају Африке играо улогу претходнице привредних делегација. Овог пута пратићемо турнеју ансамбла „Танец”, који је гостовао у земљама Западне Африке почетком 1968. Организатори су били Савезна комисија за културне везе са иностранством и саобраћајно предузеће *Југоагент* из Београда; обухватила је Сенегал, Мали, Гвинеју, Гану, Конго-Киншасу, а одржан је и један специјални концерт у Лагосу (Нигерија), уговорен на лицу места. Укупно су одржана тридесет два концерта, на којима је присуствовало преко 50.000 гледалаца. Основу „Танецовог” програма чинио је македонски фолклор, али биле су извођене одабране тачке из фолклора осталих народа СФРЈ.⁵¹ Расположиви извори највише говоре о наступима у Сенегалу и Гвинеји, па ћемо се, природно, ту задржати.

Гостовање македонског ансамбла у Сенегалу остварено је фебруара 1968. Амбасада се потрудила око пропаганде наступа: на националном радију била је емитована једночасовна емисија о југословенском фолклору и о ансамблу; објављена су два чланка са фотографијама у тиражним новинама. Први концерт био је одржан 5. фебруара. Присуствовали су му поједини министри и више од половине представника дипломатског кора. Сала која prima око 1100 гледалаца била је током две вечери прилично попуњена. Реакције публике биле су позитивне. Сенегалцима су се нарочито допале оне мелодије и плесови у којима су осетили присуство арапских, па чак и својих мотива. Мушки део ансамбла је привукао већу пажњу публике, кореографија коју су они изводили била је ефектнија од оне коју су изводиле жене. Снажан утисак на публику оставили су костими. Гласови су повремено (због климе на коју се Европљани нису одмах навикли) слабије звучали, али су измамили леп аплауз, посебно дует солиста. Тачка која је оставила најјачи утисак на домаћине била је *Шопска*, а оно што је оставило најјачи утисак на све Југословене био је гест сенегалског министра културе и песника Жана Бријере: написао је песму коју је посветио ансамблу.

Наредних дана било је одржано неколико представа у Дакару и у унутрашњости за ширу публику. Наступи у унутрашњости Сенегала били су

50 АЈ, 559-177-367 Поверљиви материјали о стипендијама и стипендистима (1951–1962); АЈ, 559-177-368, Поверљиви материјали о стипендијама и стипендистима (1963–1966); АЈ, 208, грађа у процесу архивистичке обраде.

51 АЈ, 559-126-268, Државни ансамбл за народне игре и песме НР Македоније „Танец”, *Ansambl narodnih igara i pjesama Makedonije „Tanec” – Skopje, Tournée en Afrique de L’Ouest (de 30 janvier à 10 mars 1968). Programme.*

слабо организовани, што због пропуста домаћина, што због ограничења изазваних њиховим сиромаштвом. У једном граду „Танец” је наступио на кошаркашком терену, што је био максимум који је могла да обезбеди локална власт. То организаторима није било замерено, али јесте што члановима ансамбла није била подељена вода за пиће читава четири сата по доласку. Боравак македонског ансамбла у Сенегалу је послужио амбасадору СФРЈ као добар повод да поново покрене питање склапања програма културне сарадње две земље, пребацујући одговорност на домаћине због инертности њихове администрације.⁵²

Из Сенегала је „Танец” прешао у Гвинеју, где је одржао пет концерата у Конакрију и још пет у провинцији, пред великим бројем гледалаца. Одржан је био и један концерт у месту Кале, где су југословенска предузећа градила хидроелектрану, као и један концерт у болници у којој су се лечили борци ослободилачког покрета из Португалске Гвинеје. Ансамбл је свугде био топло примљен и показао се на висини задатка. Али извесну сенку је оставило држање директора „Танца” Томе Леова према Гвинејцима. Према извештају амбасаде у Конакрију, домаћини су се жалили да Леов није био спреман да разуме објективне околности у којима се живи у Гвинеји и да је чак показао изванредан степен нетрпељивости према њима као Африканцима. Наводно, имао је нереалне захтеве у погледу комфора и није показао поштовање према локалним обичајима и пажњи која му је била указивана. Да су неке од изнетих примедби имале основа приметили су и поједини службеници амбасаде СФРЈ.⁵³

Тешкото и Руговско као оруђа југословенске спољне политике

Када су током 1949. вођене расправе у врху југословенске партије и државе о радикалној промени спољнополитичког курса, поставило се питање шта је то што Југославија може да понуди економски развијеном Западу, када њена традиционално слабо развијена и ратом разорена привреда стагнира због сукоба са Информбироом. У недостатку капитала, у недостатку робе за извоз, преостали су производи културе њених народа.

Од краја 1949. култура постаје главни извозни производ Југославије, главно оруђе њене спољне политике. Систематски и организовано, Југославија је пласирала своје уметничко стваралаштво, како оно из минулих епоха, прочишћено од идеолошки непожељних наслага, тако и модерно, које је требало да покаже Југославију као земљу која гради једно хумано социјалистич-

52 АЈ, 559-126-268, *Извештај Амбасаде СФРЈ о турнеји „Танца” по Сенегалу*, 20. 2. 1968.

53 АЈ, 559-126-268, *Извештај Амбасаде СФРЈ у Гвинеји о турнеји „Танца”*, 19. 3. 1968.

ко друштво, у потпуности супротно од стаљинистичког, а на основама изворног марксизма и сопственог револуционарног искуства. У тако замишљеној спољној политици музичком фолклору је припала запажена улога, али били би смо наивни када бисмо закључили да су, рецимо, *Тешкото* или *Руговско* определили чланице НАТО-а да пружи помоћ јеретичкој комунистичкој партији и њеној држави. Помоћ САД је уследила оног часа када је вашингтонска администрација закључила да је сукоб између две комунистичке партије, који је тињао практично од краја Другог светског рата, постао непомирљив и да се назире озбиљна пукотина у дотада чврстом комунистичком блоку. Замислимо концерт неког југословенског фолклорног ансамбла у Великој Британији. на пример. У гледалишту седи једна сасвим просечна особа, неодређене доби, неког сасвим уобичајеног занимања. Шта можемо да видимо ако завиримо у њену психу? Можда је одраније имала некакве представе о Југославији, а можда о земљи и њеним народима није знала ништа (што не значи да није имала мишљење, а оно удружено са недовољним знањем производи обично предра суде и стереотипе). Гледајући концерт, могла је да буде опчињена ефектном кореографијом, егзотичним костимима и ентузијазмом младих плесача (који се труде да тај ентузијазам представе као израз радости при изградњи нове социјалистичке домовине). Ако би била мало образованија, потражила би литературу у којој би сазнала нешто више о земљи одакле долази ансамбл и ти чудесни плесови, и из тога би могао да се роди њен благонаклон став. Дакле, наступи фолклорних ансамбала у земљама Запада, у првој половини 50-их, имали су превасходно политичку сврху, јер су могли да утичу на формирање јавног мњења њених грађана, па одатле повољно да утичу на политику влада тих држава према Југославији.

Наступи у СССР-у и „народним демократијама”, почев од друге половине 50-их година, имали су такође политичку сврху. Представљали су гест добре воље и помирења, али су истовремено били у функцији доказивања тезе да је југословенски пут у социјализам равноправан совјетском или кинеском и да народи Југославије успешно граде ово, како се веровало, технолошки напредно а праведно друштво. Дакле, наступи фолклорних ансамбала и других културно-уметничких друштава имали су за циљ да истакну независност југословенске партије и државе од СССР-а и Варшавског пакта, као и да нагласе неотуђиво право једне социјалистичке земље да гради сопствени пут ка још увек маштаном комунизму.

Наступи у земљама Трећег света имали су како политичку тако и економску димензију. По завршетку Другог светског рата почела су да се распадају колонијална царства традиционалних европских сила и на широким просторима Азије и Африке почеле су да ничу нове, националне државе. Оне су током првих година самосталног живота биле још увек у много чему зависне од бивших метропола и лутале су тражећи свој пут. Пред собом су

имале два сукобљена војнополитичка и идеолошка блока – НАТО и Варшавски пакт, који су били заинтересовани да их привуку к себи, али се средином 50-их година појавила алтернатива у виду ванблоковског сврставања, која ће касније прерасти у покрет несврстаних. Дипломатија Југославије, на челу са Јосипом Брозом Титом, која је након смрти Јосифа Висарионовича Стаљина започела политику еквидистанце (односно маневрисања између два блока и искоришћавања њихових супротности), осетила је прилику да за себе веже те новостворене државе и да им се наметне као лидер. Одатле потичу бројни наступи фолклорних ансамбала и других културно-уметничких друштава у Египту и осталим земљама Блиског Истока, земљама Магреба, у Индији, Бурми и другим земљама Средњег и Далеког Истока и у земљама Црне Африке. Део средстава неопходних за реализацију путовања у те далеке и егзотичне земље обезбеђивала су југословенска грађевинска, спољнотрговинска и друга предузећа која су имала намеру да развију уносне послове у њима. Дакле, *Тешкото*, *Руговско*, *Гламочко* и други плесови играли су се како би се направила добра атмосфера пред преговоре различитих привредних делегација са домаћинима, после чега би уследило склапање повољних уговора, који су омогућавали југословенским предузећима да граде инфраструктуру у земљама Африке и Азије.

Наступи у земљама Латинске Америке били су превасходно усмерени ка југословенским исељеницима, које је требало придобити за идеју социјалистичке и федеративне Југославије и одвојити их од снажног пропагандног деловања усташке емиграције. Подразумева се да југословенска дипломатија није занемарила економски и политички аспект ових турнеја.

Сами фолклорни ансамбли пронашли су свој интерес у турнејама, јер су наступи на међународној сцени доносили некад мању, некад већу зараду. Одатле потичу сурењивост и сукоби између руководства три професионална ансамбла или неспоразуми са *Југоконцертом* и Комисијом за културне везе са иностранством. А обични чланови ансамбала? Већини је то била јединствена прилика да упознају свет, и то далеке и егзотичне земље, недоступне просечним Југословенима. На сусрет са другим културама реаговали су различито: неки су упијали све што су видели и враћали се у домовину обогаћени новим искуствима; неки су тражили потврду својих раније стечених уверења, а појединци су, заведени оним што су видели (а видели су обично само оно што им је одговарало), одлучили да одустану од изградње социјалистичке домовине и да затраже политички азил у земљи у којој су гостовали.

Ivan Hofman

*“Folklore Diplomacy”- Role of Folklore Music in Foreign Policy of Yugoslavia
1949-1971*

Summary

Key words: Folklore music, ensemble Kolo, ensemble Lada, ensemble Tanec, ensemble Ivo Lola Ribar, foreign policy of Yugoslavia

Proclamation of Resolution of Informbiro present a turning point in the history of socialist Yugoslavia. Country that after the revolutionary war 1945 decided to build socialism after Soviet model found itself at the edge of the war combat with yesterday’s comrades of USSR and “national democracies “. After wandering at the beginning, the leadership of the Yugoslav Party and the State decided that the breakup is final and that because of induced isolation, the country is threatened by economic breakdown. Party and State Leadership realized that the only way out from this difficult position was turning towards liberal capitalistic West, headed by USA. USA from its side were decisive to make the most of “Yugoslav schism” and in the course of 1950, two countries signed several agreements that helped Yugoslavia to emerge from isolation. This provided conditions for Yugoslavia to start individual and ambitious foreign policy based on authentic revolutionary experience of its people.

Active foreign policy requests from every state use of considerable resources that when Yugoslavia was in question were at the beginning very modest. But that what Yugoslav people had was their folklore music, not much known out of the borders of the country. Three professional folklore ensembles *Kolo*, *Tance and Lado* and few amateur ensembles started in 1950 serial of tours and by presenting national music of Yugoslav people they presented achievements of individual development of socialism in Yugoslavia.

Yugoslav folklore ensembles at the beginning visited Western countries where they presented “socialism with human face”. After the meeting of Josip Broz Tito and Nikita Khrushchev 1955 and 1956 and Soviet admission that their road to socialism is not the only one, tours over countries of Warsaw Pact started (but not often) to present results of Yugoslav socialism. Finally in 1960, folklore ensembles started months long tours over African countries, Asian and Latin American, supporting their struggle against colonialism, trying to present Yugoslavia as leader of the nonaligned movement and to secure for Yugoslav companies profitable jobs.

Folklore music had been effective means of foreign policy of Socialist Yugoslavia over twenty years till the end of 1971 when Law on Reorganization of Federal Authorities was passed that contributed to confederation of Yugoslav federation. By this legal act, cultural cooperation with foreign countries was completely left to the Republics of SFRY and narrow interests of their party bureaucracies.

Иван Гофман

*«Фольклорная дипломатия» – роль музыкального фольклора во внешней политике
Югославии 1949–1971 гг.*

Резюме

Ключевые слова: музыкальный фольклор, Ансамбль «Коло», Ансамбль «Ладо», Ансамбль «Танец», Ансамбль «Иво Лола Рибар», внешняя политика Югославии.

Публикование Постановления Информационного бюро в 1948 году представляет собой поворотный момент в истории социалистической Югославии. Страна, которая после окончания революционной войны в 1945 году решительно строила социализм по советской модели, оказалась на грани военного конфликта со своими бывшими соратниками СССР-ом и «народными демократиями». После первоначальных странствий руководство югославской партии и государства пришло к выводу, что распад был окончательным и что из-за навязанной изоляции стране грозил полный экономический коллапс. Руководство партии и государства осознало, что единственный выход из затруднительного положения – обратиться к либерально-капиталистическому Западу во главе с США. Со своей стороны, Соединенные Штаты были полны решимости использовать «югославский раскол», и в течение 1950 года две страны подписали несколько соглашений, благодаря которым Югославия вышла из изоляции. Это создало для Югославии условия для проведения независимой и амбициозной внешней политики, основанной на подлинном революционном опыте ее народов.

Активная внешняя политика требует от каждой страны использования значительных ресурсов, которые в случае Югославии были, особенно вначале, довольно скромными. Но, то чем обладали югославские народы, это их музыкальный фольклор, очень мало известный за пределами страны. Три профессиональных фольклорных ансамбля, *Коло*, *Танец* и *Ладо*, а также несколько любителей в 1950 году начали серию гастролей, которые, представляя народную музыку югославских народов, продемонстрировали достижения независимого строительства социализма в Югославии.

Югославские фольклорные ансамбли первоначально отправлялись на гастроли в страны Запада, где они представляли «социализм с человеческим лицом». После встречи Йосипа Броз Тито и Никиты Хрущева в 1955 и 1956 годах и признания Советским Союзом того, что их путь к социализму был не единственным, последовали поездки в страны Варшавского договора (хотя и реже), чтобы представить результаты построения югославского социализма. Наконец, примерно в 1960 году фольклорные ансамбли предприняли месяцы в поездках по Африке, Азии и Латинской Америке, поддерживая их борьбу с колониализмом, пытаясь представить Югославию как лидера движения неприсоединения и пытаясь обеспечить прибыльные работы для югославских предприятий в этих странах.

Музыкальный фольклор был первоклассным инструментом внешней политики социалистической Югославии на протяжении более двадцати лет, до конца 1971 года, когда был принят закон о реорганизации федерального управления, который ускорил конфедерализацию югославской федерации. Согласно этому правовому акту, вопросы культурного сотрудничества с зарубежными странами были полностью предоставлены республикам СФРЮ и более узким интересам их партийной бюрократии.